

harda shunday nozik va nafis, bejirim va go'zal gilamlar to'qilar ekanki, bunday gilamlarni dunyoning boshqa joylarida uchratmadim. Qizil, ko'k, jigar rang gilamlar o'zining chiroyi bilan emas, pishiq-puxta, chidamliligi bilan ham ajralib turadi, – deb yozgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.N. Tursunov, T.R. Pardayev, G.O'. Ahmedova O'zbekiston janubiy hududlarda madaniy va amaliy sa'nat yodgorliklari tarixi. Termiz. 2017.
2. S.T. Tusunov va boshqalar. Surxon vohasi moddiy madaniyat tarixi. Toshkent. 2013.
3. S.T. Davlatova O'zbekistonning janubiy hududlari an'anaviy hunarmandchiligi tarixiy jarayonlar kontekstida Toshkent. 2018.
4. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent. 1991.
5. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent. 1991.
6. Sh. L. Mamasoliyeva. Xalq hunarmandchiligi. O'quv qo'llanma. Samarqand. 2021.

ҚИЗ УЙИДАГИ ТҶЙОЛДИ АНЪАНАВИЙ МАРОСИМЛАРИ ЭТНОГРАФИК ТАҲЛИЛИ (БУХОРО ВОҲАСИ МИСОЛИДА)

Шамсиева Зилола Аскарровна,
Термиз давлат университети
таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада Бухоро воҳаси никоҳ тўйидан олдин бўлажак келин, яъни қиз хонадонидида ўтказиладиган айрим маросим ва удумлар ҳақида сўз юритилади. Хусусан, Бухородаги яҳудийлар ва тожиклар орасида кенг тарқалган “ҳинобандон”, “қошчинон”, “ҳамбомбарон” каби “кичик” тўйолди маросимлари, расм-русумлари тарихий-этнографик нуқтаи назардан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар ва иборалар: “ҳинобандон”, “қошчинон”, “ҳамбомбарон”, “гармоба”, “қошчин”, Наврўз, “либоспўшон”, “келиншаванда”, зардуштийлик, ислом дини, О.А. Сухарева, Н.П. Лобачева, А. Мардонова, Т. Емельяненко.

Аннотация: В данной статье рассказывается о некоторых обрядах и ритуалах, которые проводятся в доме невесты, т.е. девушки, перед свадьбой Бухарского оазиса. В частности, с историко-этнографической точки зрения анализируются «малые» свадебные обряды, такие как «хинобандон», «кошчинон», «хамбомбарон», распространенные у евреев и таджиков в Бухаре.

Ключевые слова и фразы: «хинобандон», «кошчинон», «хамбомбарон», «гармоба», «кошчин», Навруз, «либоспушон», «келиншаванда», зороастризм, исламская религия, О. А. Сухарева, Н. П. Лобачева, А. Мардонова, Т. Емельяненко.

Abstract: This article describes some of rituals that are held in the bride's house, i.e. girls, before the wedding party in the Bukhara oasis. In particular, from the historical and ethnographic point of view, “small” wedding ceremonies, such as “khinobandon”, “koschinon”, “hambombaron”, common among Jews and Tajiks in Bukhara, are analyzed.

Key words and phrases: “khinobandon”, “koshchinon”, “hambombaron”, “garmoba”, “koshchin”, Navruz, “libospushon”, “kelinshavanda”, Zoroastrianism, Islamic religion, O. A. Sukhareva, N. P. Lobacheva, A. Mardonova, T. Emelianenko.

Бухоровоҳасиаҳолисиникоҳтўйидастлабкибосқичидаўтказиладиганмаросимлар қаторига келин танлаш (тож.”духтар бини”, “духтаркави”), совчилик (тож.”хўскори”), ширинихури (ўзб.ширинлик ейиш), нонсиндириш(тож.”ноншиканон”), оқлиқ кесиш (тож. ”парчабурон”), жавобберди, рўмолберди, ҳайитлик этиш (тож.”ийдонабари” ёки “ийди”) каби маросим ва урф-одатларни киритишимиз мумкин.[1] Бундан ташқари, никоҳ тўйидан олдинги “кичик маросимлар” тизимидан “ҳинобандон”, “қошчинон”, “саршўён”, “ҳамбомбарон” каби расм-русумлар ҳам ўрин олган.

Бухоровоҳасиаҳолисиникоҳтўйидастлабкибосқичидаўтказиладиганмаросимлар қаторига келин танлаш (тож.”духтар бини”, “духтаркави”), совчилик (тож.”хўскори”),

ширинихури (ўзб.ширинлик ейиш),нон синдириш(тож. “ноншиканон”),оқлик кесиш(тож.”парчабурон”),жавобберди, рўмолберди, ҳайитлик этиш(тож.”ийдонабари” ёки “ийди”) каби маросим ва урф-одатларни киритишимиз мумкин.[1] Бундан ташқари, никоҳ тўйидан олдинги “кичик маросимлар” тизимидан “ҳинобандон”, “қошчинон”, “саршўён”, “ҳамбомбарон” каби расм-русумлар ҳам ўрин олган.

Воҳани этнографик нуқтаи назардан ўрганган О.А.Сухарева[2;172-176], Н.П.Лобачева[3;39-49], А.Мардонова[4;32] Т.Емельяненко[5;64] тадқиқотларида ушбу “кичик”маросимларнинг XX асрда ўтказилганлиги ҳақида баъзи маълумотлар учрайди.

Бухоро воҳаси қадимий ҳаммомларида ювиниш анъанаси тарихчи Наршахий асарида қайд этилган. Фақат арабча сўз-“ҳаммом”(бухорочасига “ҳамбом”) ўрнида Наршахийэскитожиқтилидаги“гармоба”(ўзб.“иссиқсув”)терминиданфойдаланган. XX аср бошларида Бухорода 18 та ҳаммом бўлиб, улардан 9 таси эркаклар, 8 таси аёллар ҳаммоми, биттасида эса ҳам эркаклар, ҳам аёллар учун махсус хоналар бўлган. Ҳаммомларнинг асосан ярми аёлларга тегишли эканлигининг ўзи Бухорода улардан фойдаланиш қанчалик даражада оммалашиб кетганлигидан гувоҳлик беради. Бухорода никоҳ тўйидан олдин бўлажак келинни тантанали равишда ҳаммомга элтишган ва бу удум тожиқлар(тож. “ҳамбомбарон”) ва яҳудийлар орасида кенг тарқалган.О.А.Сухареванинг қайд этишича, бу удум, айниқса, эронийларнинг бой хонадонларида риоя этишган.[6;64]

“Қошчинон”(ўзб. “қош териш”) удуми ҳам никоҳ тўйидан олдинги урф-одатлар тизимида алоҳида ўрин тутган. Воҳада никоҳ тўйигача қизларнинг қошларини теришлари таъқиқланган, яъни қиз боланинг қоши терилмаганлиги унинг турмуш қурмаганлиги белгиси ҳисобланган.[7;89] Ахборотчиларнинг маълумотларига қараганда, “қошчинон” удуми белгиланган кунда қизнинг онаси ўз уйида ис чиқариб, уни қўни-қўшниларга тарқатган. Қизнинг қошини терадиган аёл (тож. “қошчин”)га эса қизнинг онаси мурод кунига етганлиги учун ва миннатдорлик белгиси сифатида нон, ширинлик ва бир қўйлақлик совға қилган. Қизнинг қоши терилганлиги унинг келинлик мақомига эришганлигидан дарақ беради.[8]

“Ҳинобандон” маросими ҳам никоҳ тўйидан олдин қиз хонадонида ташкил қилинган. “Ҳинобандон” атамаси, асосан, Бухоро воҳаси тожиқлари ва яҳудийлари орасида кенг тарқалган бўлиб, бу маросим республикаимизнинг бошқа ҳудудларида ҳам учрайди. Хоразм воҳасида “ҳинобандон” “ҳина ёқар” – “ҳина ёпар”, “қиз йиғнар”, “қиз йиғар”, “қиз жийар” каби атамалар билан номланган.[9;41] Этнограф олима А. Мардонова “ҳинобандон” маросими фақат никоҳ тўйидан олдин эмас, балки Наврўз ёки қизларнинг мучал тўйлари арафасида ўтказилишини ҳам таъкидлаб ўтади. [10;32]

“Ҳинобандон” маросими никоҳ тўйидан 3-4 кун олдин келиннинг уйида ташкил қилинган: Келин уйида қизнинг барча дугоналари, яқин қариндошлари тўпланиб, давра қилишган. Шунда кайвони хотин бир неча боғлам ҳина олиб, уни сувга ивитган. Ҳино тайёр бўлгунга қадар хонадон аҳли чимдирма, доира чалиб, қўшиқ айтишган ва рақсга тушишган. Ҳинони қизлар аввало, келиннинг қўлларига, оёқ товонларига турли нақшинкор безаклар чизиб қўйишган. Сўнгра навбат билан қизлар бир-бирларига ҳина қўйиб чиқишган. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, ушбу маросимда Бухоро тожиқлари қуйидаги қўшиқни хиргойи қилишган:

Имшаб чи шабе шаби ҳино бандон аст,
Лабҳои ақиқи у таги дандон аст.
Хайратзадаи таомули аждодон,
Гирён дилакаш вале лабаш хандон аст!
Имшаб хино мебандем, бадастехош мебандем
Агар ҳино набошад, оби тилло мебандем.
Таржимаси:
Келинг, бу ажиб окшом қўлга ҳина қуямиз
Ақиқ лабли, садафли тишли гўзаллар
Аждодимиз кадим урфин қиламиз

Калби гирён ,лаби хандон гўзаллар
Бу кеч ҳина боғлаймиз, қўллариға боғлаймиз
Агар ҳина бўлмаса, тилла суви боғлаймиз.[11]

Ахборотчиларнинг маълумотларига кўра, ушбу маросимда бўлажак келин дугоналарига ва давра аҳлига ўзининг келинлик либосларини бирма-бир кийиб кўрсатган. Ушбу удум воҳа тожиклари орасида “либоспўшон”(ўзб. “кийим кийиш”) деб аталган.[12] Маросим якунида хонадоннинг кекса аёли ёки отинойи ўтган аждодлар руҳига дуойи фотиҳа ўқийди. Қизнинг онаси эса ушбу маросим сўнгида келиннинг қўллариға ҳина қўйган кекса аёлга нон, ширинлик ва матони ҳадя қилган. [13]

Хоразм воҳаси никоҳ тўйини тадқиқ этган Н.М.Маткаримова ҳинанинг зардуштийликдаги олов култи билан боғлиқ эканлигини, унинг ранги, қўлни қиздириши каби ҳолатлар ўз-ўзидан оловни эслатишини айтиб ўтган.[14;40] Ислом динида ҳина ўсимлиги муқаддас ўсимликлар қаторида туриши манбаларда айтиб ўтилган. Хусусан, Носируддин Рабғузий ҳина ўсимлиги Момо ҳавонинг тўкилган кўз ёшларидан униб чиққанлигини таъкидлаб, бунини қўйидагича ҳикоя қилган: Одам Ҳиндистондаги Анжалус деган ердаги Сарандиб тоғига тушди. Ҳавво Жида тоғига тушди. Иблис Басрага тушди, шу боис исфахонликлар бахил бўлур. Одам ва Ҳавво яланғоч ғолдилар, Иблис малъун бўлди, Илоннинг чиройли сурати айниди, қорнини судраб юргувчи, аччиқ тупроқ егувчи бўлди. Одам тушган жойида беҳад хўнғ йиғлади, юз йиғоч (тахминан 9 км келадиган масофа борлиги)лик ерда унинг кўз ёшидан дарахтлар унди, жилға ва булоқлар кўз очди. Одамнинг ёши томган ерда ўт-ўлан, аччиқ-чучук дориворлар унди. Ҳаввонинг кўз ёши томган ерда қалампирмунчоқ, сунбул, хина, ўсма ўсди. Улар қиёматгача Одам фарзандларига мерос бўлиб қолди. [15;10] Демак, ҳино ўсимлиги нафақат зардуштийлик, балки ислом динида ҳам муқаддас деб тан олинган ва ҳаттоки тўйолди келинларнинг қўллариға айнан шу ўсимликдан нақшлар чизишган.

Бугунги кунда ҳина ўсимлигидан дунёнинг кўплаб бошқа халқларида турли мақсадларда фойдаланилади. Айниқса, Ҳиндистон, Покистон, Шимолий Африка ва араб мамлакатларида ҳам анъанавий равишда танани безаш учун ишлатилади. Гуллаш даврида ҳам тўпланган барглари қурутилиб, майдаланиб, кукун ҳолатига келтирилади ва бўёқ сифатида фойдаланилади. Ўзбек аёллари сочларига жило бериш мақсадида хинани қатиқ ёки озгина узум сиркаси билан аралаштириб ювишган. Бунинг натижасида сочлари қазғоқдан холи бўлиб, офтобда қизғиш ялтироқ тус олган. Маълумотларга қараганда, араб халқларида ҳинадан нафақат аёллар, балки эркаклар ҳам оқарган соч-соқолни бўяшда фойдаланган. Саҳрои Кабирда яшовчи бадавийлар хинанинг совутувчи таъсир кўрсатиш хусусиятини билишган. Ҳиндистоннинг Рожастон, Панжоб ва Гужарот ҳудудларида яшовчи аҳоли эса ҳинадан жазирама офтобдан сақланишда фойдаланган. Ҳина орқали қўл панжасига, пешанага туширилган турли нақшлар орқали теридаги фаол нуқталарга таъсир ўтказиб, терини даволашган. Славян халқларида ҳина Форс кўрфазидан олиб келинганлиги учун жуда қиммат турган. Табиатан малласоч бўлган рус хонимлари сочи қизғиш тус олиши учун ҳина кукунини майдаланган қалампирмунчоқ билан аралаштириб, иссиқ сувда эритиб, сочга суртишган.[16;672]

Бухоро воҳасида ҳам кекса онахонларнинг айтишича, аҳоли ҳина ўсимлигидан офтоб уришида, иситма чиққанида, битларга қарши восита сифатида, бел оғриқларининг олдини олиш мақсадида, қазғоқни йўқотиш учун фойдаланилган. Ҳина, ёзда пашша ва чивин каби нохуш ҳашаротлардан қутулиш учун барги қурутилиб, уйнинг бурчакларига осиб қўйилган.[17]

Демак, Бухоро воҳасида қиз уйида тўйдан олдин ўтказилган ўтказиладиган маросимлар, амал қилинган удумлар нафақат никоҳ тўйи компоненти, балки хотин-қизлар саломатлиги, гўзаллиги, анъанавий қадриятларга садоқат, қизларга хос одоб-ахлоқ, ифбат, ҳаё-ибони тарбияловчи восита ҳамдир. Афсуски, ушбу удумлар бугунги кунда ўз аҳамияти ва ўрнини йўқотиб бормоқда. Дала тадқиқотлари маълумотларига кўра, баъзи оилалардагина келиннинг қўл-у оёқларига никоҳ тўйдан олдин

ҳина қўйилади, аммо маросим қилиб ўтказилмайди. Бугунги кунда “қошчинон”, “ҳамбомбарон”, “ҳинобандон” удумларини уйда ўтказиш ўрнига келин бўлгучи қиз (тож. “келиншаванда”) гўзаллик салонлари хизматларидан фойдаланиши табиий ҳолга айланган. Бу, албатта, аҳолининг ижтимоий ҳаётида рўй бераётган маънавий-маданий ўзгаришлар, яъни анъанавийликдан, миллий ўзига хосликдан узоқлашиш ва қадриятларга енгил-елпи қараш оқибатидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Дала маълумоти. Бухоро шаҳар Шербудин маҳалласи, Сувчилар кўчаси. 2019-йил.
2. Сухарева О.А. Свадебные обряды таджиков г. Самарқанд а и некоторых других районов Средней Азии. — Советская этнография (далее - СЭ). Сб. статей, III. М., 1940.
3. Лобачева Н.П. Свадебный обряд хорезмских узбеков // Кр. сообщ. Ин-та этнографии. Вып. 34.-1960.
4. Азизаи Мардон, Юсуф Ражабзода Қурбоний. Зиробод тўйлари (маросим ва удумлар). — “Бухоро” нашриёти. — 2004.
5. Сухарева О.А. Бухара XIX — начала XX в. (позднефеодальный город и его население). М.: Наука, 1966.
6. Сухарева О. А. Бухара. XIX — начало XX в. (Позднефеодальный город и его население). М., 1966.
7. Аланна Э. Купер. Ритуалы в состоянии перемен: сватовство и брак у бухарских евреев. Перевод с английского Марии Храмовой. / Иудаизм после СССР. №3(33). — 2015.
8. Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Тағбандбофон маҳалласи. 2023-йил.
9. Маткаримова Н.М. Хоразм воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари (XX аср ва мустақиллик даври. Тарих фанларидан фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Нукус. — 2020.
10. Азизаи Мардон, Юсуф Ражабзода Қурбоний. Зиробод тўйлари (маросим ва удумлар). — “Бухоро” нашриёти. — 2004.
11. Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Афшор маҳалла. 2023-йил.
12. Дала маълумоти. Бухоро вилояти, Ғиждувон туман, Ғаждумак қишлоғи. 2023-йил.
13. Дала маълумоти. Бухоро шаҳри Авшор маҳалла. 2023-йил.
14. Маткаримова Н.М. Хоразм воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари (XX аср ва мустақиллик даври. Тарих фанларидан фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Нукус. — 2020.